
Lengyel írók Horthy Miklósról és politikájáról

*A világháború előtt és alatt
katonatiszt Édesapám emlékének*

Három évtizeddel ezelőtt még sok történész tartotta Horthyt a fasizmus elkötelezett hívének. Tevékenységének értékelése már közvetlenül a rendszerváltozás előtt változott. Az *Akadémiai kislexikon* 1989-ben megjelent első kötetében ez olvasható róla: „Horthy Miklós, vitéz nagybányai (1868–1957): tengerésztiszt, Mo. kormányzója (1920–44). 1918-ban [...] az osztrák–magyar flotta főparancsnokává nevezték ki. 1919-ben a szegedi ellenforr.-i kormány hadügymin.-e, az ún. nemzeti hadsereg fővezéréként a fehérterror irányítója. 1920-ban különítményesei segítségével kormányzóvá választotta magát, [...] 1921-ben meghiúsította IV. Károly puccskísérleteit. A szélsőjobboldaltól eltávolodva a konzervatív nagybirtokosokra, nagytőkésekre és az úri középosztályra támaszkodva az ellenforr.-i rendszer konszolidálására törekedett. Külpol.-i célja a *trianoni békeszerződés* revíziója volt. Ennek érdekében közeledett a fasiszta Olaszó.-hoz és Németó.-hoz, ami oldalukon a II. vh.-ba való belépéshez vezetett. 1942–43-ban az angolszász kapcsolatfelvétellel próbálkozott, de tudomásul vette a ném. megszállást (1944), és a sikertelen kiugrási kísérlet után (okt. 15.) *Szálasi F.* javára lemondott az államfői hatalomról. Rövid ideig Németó.-ban am. fogságban volt, majd haláláig Portugáliában élt. [...]”

A magyarság iránti részrehajlással nem vádolható 1990-es angol kiadású, két évvel később magyarra fordított *Cambridge enciklopédia* nem használja a „fasiszta” jelzőt: „[...] 1919-ben hadügyminiszteri tárcát kapott a Kun Béla kommunista rezsimjével szemben álló (szegedi) ellenforradalmi »fehér« kormányban. Ezt követően kormányzó lett (1920), egy kimondottan konzervatív és autoritáriánus rendszert alakított ki, amely azonban számos területen eredményeket könyvelhetett el. A II. világháborúban a tengelyhatalmakat támogatta egészen 1944-ig. Magyaró. ném. megszállásáig. Ekkor a ném.-ek házi őrizetbe vették; 1945-ben a szövetségesek bevonulása után szabadult ki. [...] a portugáliai Estorilban telepedett le. [...]”

Az előbbiekhöz viszonyítva, a modern lengyel irodalom magyarságképét vizsgáló könyvemet kiegészítve tárgyalom olyan lengyel írók Horthyról és politikájáról szóló műveit, akik – két kivétellel – szerepelnek a „régii”, 1918 előtt kibontakozott szerzők vagy a XX. századi alkotók kétkötetes lexikonában. A vizsgált szövegek művészi értékelését nem tekintem feladatomnak. Érdeemes sokat idézni belőlük, mert önmagukért beszélnek.

Marian Zdziechowski (1861–1938) irodalom- és művelődéstörténész, publicista, filozófus és slavista, a krakkói, majd a vilnai (a mai litván vilnusi) egyetem professzora, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Szent István rend arany érdemkeresztjének birtokosa volt. Legalább kétszer (1926, 1930) találkozott Horthyval – tudjuk meg Nagy Zsombor tanulmányából. A kitüntetésről szóló állításnak ellentmond Karol Biernacki publikációja, amely szerint a lengyel tudós író betegsége miatt csak Vilnában tudta átvenni az elismerésről szóló oklevelet. Az előző tanulmányból az is kiderül, hogy a XX. század elején célja a Kárpát-medencei szlávok és a magyarok együttműködésének előmozdítása volt, szemben az orosz pánszlávizmussal. 1925-ben már a lengyel–magyar közös határ szükségességéről írt, amiről tíz évvel később vilnai otthonában tárgyalt Hóman Bálint miniszterrel.

Balogh Magdolna hasonlóan vélekedik a közép- és kelet-európai katasztrófizmusról szóló könyvében: „Bár a Közép-Európa-gondolat [...] intermezzónak bizonyult Zdziechowski pályáján, 1918 utáni cikkeiben felbukkan egy magyar– lengyel államszövetség terve. [...] Ezt a föderációs elgondolást [...] Zdziechowski monarchista meggyőződése inspirálta: irántunk táplált rokonszenve elsősorban a *Horthy-Magyarország* [kiemelés tőlem – D. M. I.] monarchista berendezkedésének szólt. Az együttműködés gondolata abból a felfedezésből eredt, hogy a Magyarország bukásával megbomlott európai erőegyensúlyt egy erős magyar– lengyel föderáció biztosítaná [...] Közös lengyel–magyar határt [...] úgy lehetne megteremteni, hogyha Ruszinszkrét [Kárpátalját – D. M. I.], az antanthatalmak által Csehszlovákiának juttatott területet visszacsatolnák Magyarországhoz.”

A rendszerváltoztatás után újra felfedezett Zdziechowski három magyar tárgyú esszéjét együtt először a 2001-es *Węgry i dookola Węgier*, azaz *Magyarország és Magyarország körül* c. kötetben olvashattuk. Az elsőként 1920-ban megjelent írás már címében summázza a magyarságnak a trianoni békediktátum okozta sorsát: *Tragedia Węgier a polityka polska*, vagyis *Magyarország tragédiája és a lengyel politika*. „Miközben a mi nemzetünk a függetlenséget megragadva nem látott semmi sürgősebbet, mint, hogy lemondjon a királyi fenség eszméjéről és azt magától messzire vesse, ami a Köztársaság fenségét jelképezi, [...] – miközben bután megadva magát a **szovjet** köztársaságból jövő áramlatoknak, **népi** köztársaságot hirdetett ki magánál – a magyar állam vezére, Horthy admirális, a kommunisták jármát lerázva, minden magyar szemében Szent István koronájának örvévé vált, azt egészen addig a pillanatig őrizve, amelyben majd törvényes uralkodójának fejére teszik, követői pedig az európai államokban úgy léptek és lépnek fel mindedig, mint a **királyi** magyar kormány küldöttei” – állítja.

Később így ír: „Magyarország a mi egyetlen szellemi szövetségünk. E szövetség megalapozásának politikai és gazdasági szükségessége, konkrét és világos formába öntése olyan világos és olyan meggyőzően indokolt a magyar sajtó különböző orgánumaiban és a mienkében, hogy nincs szükség ezt túlbeszélni. [...] Célul kell tehát kitűznünk, a Magyarországgal közös határt; Szlovákiának Csehországtól való elszakítása a mi közvetlen érdekünk.” Ilyen kategorikusan valószínűleg még Horthy sem fogalmazott. Zdziechowski ugyanakkor hozzáteszi, hogy Szlovákiában részünkről az I. világháború előtt magyarosító terror volt, majd azzal folytatja, hogy a magyarok elveszítették önmagukat és a Monarchiát, de azóta már kinyílt a szemük, és türelmetlenül várhatjuk Szlovákia és Kárpátalja visszatérését Szent István koronájához.

A terjedelmesebb *Magyarország és Magyarország körül* c., először 1933-ban publikált „politikai-irodalmi vázlatok”-at ifjabb gróf Andrássy Gyula külügyminiszter, a háború alatt a független Lengyelország újjáépítését követelő politikus emlékének ajánlotta, egy kifejezéseként azon nemzet iránti hálájának, amely akkor emlékezett Lengyelhonra, amikor arról mindenki megfeledkezett. Itt arra a magyar katonai segítségre gondol, amelyet 1920-ban államunk a Szovjet-Oroszország ellen harcoló lengyeleknek nyújtott. A továbbiakból kiderül, hogy jól ismeri a XIX–XX. századi történelmünket, politikusainkat, sőt irodalmunkat, és elítéli a trianoni békeszerződést. „A kommunizmussal folytatott küzdelemben erősödött az ellenállás, a nemzet felbátorodott, és Horthy vezetésével végül lerázta a gyűlölt banda jármát” – állapítja meg, majd csaknem szó szerint megismétli azt, amit a korábbi esszében a két nemzet háború utáni magatartását összehasonlítva kifejtett.

A kizárólag a magyar kormány által 1920-ban a lengyeleknek nyújtott segítség kapcsán írja, hogy abba Franciaország is beleegyezett volna, de a csehek elutasították, mondván: „inkább elviseljük [...] a háború szörnyű terhét, mint hogy átengednénk földünkön Horthy szörnyű hordáit; nem akarjuk Oroszországgal szemben a hóhérok szerepét játszani.” (A magyar fegyvereket Románián keresztül vitték Lengyelországba.)

A fentieket a következőkben ismertetendő művek miatt is célszerű összevetni a történész és irodalomtörténész Kovács Endrének 1971-ben kiadott, a világháborúk közötti magyar–lengyel kapcsolatokat tárgyaló monográfiájában kifejtett gondolatokkal. Előljáróban meg kell jegyezni: a 70-es években aligha írhatott volna másképpen e témáról. A fejezetcímek önmagukban is sokatmondóak: *Magyarország segítsége Pilsudski szovjetellenes háborújának (1920)*, *Politikai közeledés helyett kulturális és gazdasági kapcsolatok (1928)*, *Lengyel sajtókampány Csehszlovákia ellen, A magyar – lengyel viszony felélénkülése (1934)*, *Az Anschluss előestéjén. Horthy Lengyelországban. A magyar és a lengyel politika koordinálása (1938)*, *Magyar–lengyel együttműködés a csehszlovákiai válság érlelődésének idején (1938)*, *A közös lengyel–magyar határ létrejötte (1938–39)*.

1920-ban Horthy levelet intézett Józef Pilsudskihoz – tudjuk meg Kovács Endre könyvéből –, amelyben a hagyományos lengyel–magyar barátságra hivatkozva kifejezte reményét, hogy az a közös határ létrehozásával újraéled. A lengyel államfő válaszában egyetértett azzal, hogy a Szovjet-Oroszország elleni háború keretében szoros együttműködés jöjjön létre Lengyel- és Magyarország, valamint Románia között. A következő évben a magyar–lengyel kereskedelmi egyezmény ügyében lengyel küldöttség járt Budapesten, amelyet Horthy is fogadott. A lengyel kormány tartózkodó maradt. 1927-ben, a hivatalos lengyel külpolitikától függetlenül, fővárosunkban a magyar kormányzó is nyilatkozott Zdzichowski előtt a két nemzet közötti szálak erősítéséről. Két esztendővel később Varsovában a magyar követ a lengyelek állásfoglalásának kedvezőbbé tétele érdekében közzé szándékozott tenni az 1920-as szovjetellenes háborúban nyújtott magyar segítség adatait. Ehhez megnyerte Zdzichowski professzort mint fordítót, és a dokumentum meg is jelent. 1930-ban a Magyarország Barátainak Társaságában Zdzichowski a nagykorúvá vált Habsburg Ottót, mint törvényes utódot ünnepelte, aki trónra lépése után visszacsatolhatja a Magyarországtól elszakított területeket.

Kovács Endre megállapítja, hogy 1934-ben felélénkültek a lengyel–magyar kapcsolatok, és több kulturális eseményt említ. Ilyen volt két évvel később a romantikus Zygmunt Krasiński (1812–1859) *Istentelen színjáték* c. drámájának a budapesti Nemzeti Színházbeli bemutatója, amelyet a Horthy család is megtisztelt jelenlétével. Azt viszont Tischler Csilla és János 2007-es tanulmánya hozza szóba, hogy „A két nemzet történelmi tudatát és a másiktól alkotott képét formálni hivatott legjelentősebb mű 1936-ban látott napvilágot *Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren* [...] címmel. A magyarul és lengyelül egy időben megjelentetett, gazdagon illusztrált tanulmánykötetet Huszár Károly volt miniszterelnök szerkesztette [...]” Horthy és a lengyel államfő, valamint a két ország miniszterelnöke és külügyminisztere ajánlották írásukkal az érdeklődők figyelmébe.

Zofia Kossak (1890–1968) neves regény-, illetve ifjúsági író és publicista volt. Az 1939-es német megszállás évében jelent meg *Warna*, azaz Várna c. regénye, amelyben a lengyeleknél III., nálunk I. Ulászló király és neje eltöprengenek a már 1444-ben a törökökkel vívott várnai csata idején több évszázados magyar–lengyel politikai összefonódás értelmén. Az író a világháborúban németellenes konspirációs tevékenységet folytatott, részt vett a zsidók mentésében. 1943-ban letartóztatták, Auschwitzba vitték, majd halálra ítélték. A londoni emigráns lengyel kormány közbenjárására engedték szabadon. 1957-ben tért vissza hazájába. 1964-ben csatlakozott a szólásszabadságot követelő ellenzékhez.

Már a 20-as években élénken érdeklődött a cserkészmozgalom iránt, ezért 1933-ban elküldték a Gödöllőn rendezett Jamboreera, amelyről az érettebb ifjúságnak szánt, szépirodalmi igényű könyvet írt (1934). Alap gondolata címében, a világtalálkozó jelszavában rejlik: *Szukajcie przyjaciół*, vagyis *Keressetek barátokat!* A szerző tárgyilagos riporterként

is megtalálta a módot arra, hogy saját nézeteit papírra vesse – egyebek mellett a Trianon utáni magyar sorsról. A különböző nemzetek békés egymás mellett élésének lehetőségét mutató nagy rendezvény jelentősége a magyarok számára abban állt, hogy „két éven át készültek rá, sok munkát és óriási pénzüsszegeket áldoztak rá, de a propagandahaszon, amelyre itt szert tettek, busásan megjutalmazta őket. Mindenkit megnyertek maguknak vendégszeretettelükkel, jó szervezéssel, kulturáltságukkal. Mindenkit ámulatba ejtettek társadalmuk egységes fellépésével” – állapítja meg. Mind a Budapestet, *Szent István városát* bemutató első fejezetben, mind a már a másodikban tett utalás igazolja, hogy az író közel állt a „Nem, nem socha” (így!) jelszó tartalmának elfogadásához. A magyar államfőt csak megemlíti, de nyilvánvaló, hogy nem ellenszenves számára: „Oldalt, a középső tribün vörös posztóval beborított páholy előtt, ahol a diplomáciai testület és egyes jelentős személyek ülnek – áll a nagy páholy, amelyből a kormányzó és a Világ Főcserkésze [Baden-Powell – D. M. I.] fogadják majd a nemzetek díszszemléjét. A zenekar a magyar himnuszt játssza [...] Már közelednek. Horthy kormányzó fehér lipicain, amely »spanyol« lépésekkel lépked az indulóra. [...] Megállnak. A kormányzó könnyedén ugrik le.” A könyvet 1934 és 1957 között ötször adták ki, tehát viszonylag sok lengyel megismerhette.

Az irodalmi lexikonokban nem szereplő Janina Osińska ugyancsak részt vett a cserkészek gödöllői világtalálkozóján. *Na Jamboree*, azaz *A Jamboreen* c. 1934-es riportkönyvecskéje inkább kisebb gyerekeknek szól. Utal a magyar–román ellentétre. Egy részlete érdemes a figyelmünkre: „A távolból lovas menet érkezik. Magyarország kormányzója, Horthy, fehér lovon, mögötte a tábornoki kíséret. A zenészek a magyar nemzeti himnuszt játsszák. [...] Csak amikor egészen közel érnek, Tomek akkor veszi észre a hollófelete lovon ülő ősz urat [...] csak Baden-Powellt, a Világ Főcserkészt látja, szerény cserkészegyenruhában [...] Közben, amíg Horthy kormányzó mint házigazda üdvözlí az egybegyűlteket, ő tekintetével felméri a hatalmas mezőt, a megszámlálhatatlan sokaságot és a cserkészek nagy tömegét.”

A zsidó származású Konrad Wrzos (1907–1974), eredeti neve Boruch Rosenberg, riportok szerzője és publicista volt. A Lengyel Szocialista Párt lapjában debütált, majd egy népszerű fővárosi újság politikai tudósítója lett, amelynek megbízásából a 30-as években földünk több államából, így 1935-ben hazánkban is tájékoztatta olvasóit. A német–lengyel háború kitörésekor még visszatért Lengyelországba, de hamarosan Nyugatra távozott. Felvette a brit állampolgárságot, de hamarosan Brazíliában telepedett le. Hazájában emigrációja miatt felejtették el, és csak a 80-as évek közepétől irányult rá némi figyelem.

Kalandozó életútját tekintve nem meglepő, hogy 1936-ban megjelent *Wulkany Europy. Austria – Węgry – Balkany*, vagyis *Európa vulkánjai. Ausztria – Magyarország – Balkán* c. riport- vagy inkább interjúkötete. Minket érdeklő fejezetcímei a következők: *Magyarország és a világ, Horthy kormányzónál*, és *Visszatérnek a Habsburgok?* Sok figyelmet szentelt hazánk I. világháború utáni sorsának. Tényeket sorolt fel. Nagyra értékelte Horthy külső megjelenéséből is sugárzó erkölcsi tartását, a posztján mindvégig kitartó, kötelességeit minden körülmények között teljesíteni akaró államférfit, aki egyértelműen rokonszenves volt számára. Szerinte a kormányzó képekben fejtette ki gondolatait, amelyek gyakran történetfilozófiai vagy filozófiai tartalmúak, és egy sokat látott és átélt ember agyának szüleményei. A szerző példái, mint a magyar és az angol múlt és jelen összevetése, meggyőzőek. Horthy a magyarság évezredek küzdelmeit említve arra hivatkozott, hogy az Aranybulla alig későbbi a Magna Chartánál, a magyar országgyűlés az angol parlamentnél. Amikor ezek létrejöttek, annyi magyar élt a földön, amennyi angol, amely a jelenben nagy nemzet – szemben a harcokban megfogyatkozott magyarsággal. Újdonság, hogy országa nehéz helyzetét elemezve a kormányzó olyan szerencsétlen háborúról be-

szélt, amelyben a nemzetnek eleve csak vesztenivalója volt. Egy, bár biztos következtetés levonásához rövid részletből kiérezhető, hogy Horthy büszke volt az ország I. világháború utáni szellemi újjáépítésére, amit összegzésében Wrzos el is látszik fogadni.

A Habsburg-restaurációt mint érdekes, ám nem időszerű kérdést alaposan körüljárja, mert a legfontosabb budapesti és bécsi legitimistákkal ugyancsak sikerült beszélgetnie. Úgyesen elgondolkodtató szépírói fogás a vezető magyar politikusok szobáit díszítő királyportrék megemlézése. Ritkák, de frappánsak a szerzői kommentárok, például a következő: „Piros szín és zöld: szerelem és remény. Magyarország szerelme a monarchia, reménye a kormányzó.” Úgy tűnik, a magyarbarát propagandával nem vádolható írónak is meggyőződése, hogy a Monarchia újjáélesztése nem annyira a nemzetközi körülmények miatt időszerűtlen, hanem, mert érte a magyarság nem kockáztatná nehéz függetlenségét.

Érdekes idézni a Horthynál tett látogatásról készített interjúból: „Alakjából energia és lendület sugárzott, ami meglepő egy hatvanhat éves embernél.” Ezután: „– A mi földrajzi helyzetünk [...] olyan fajtájú, hogy nélkülünk a Duna-medencében semmit, sem politikai, sem gazdasági szempontból nem lehet tenni. A balsors akarta, hogy a háború következtében igazságtalanul mérhetetlen veszteségeket szenvedtünk el.” Végül: „Csak azzal a megállapítással felelhetek Önnek, hogy a trianoni szerződés megfosztotta nemzetünket létfeltételeinktől. Ennek következményei a nehézségek, amelyekkel küzdünk.” A szerző befejező mondatai így hangzanak: „...Eljött a háború vége. És Magyarországon kitört Kun Béla kommunista forradalma ... Horthy admirális Szegeden létrehozta a felszabadító hadsereget, annak élén bevonulva Budapestre [...] Ma [...] 16 éve, hogy Horthy Kormányzó Magyarország élén áll, azt a jobb jövő felé vezetve.”

A Habsburgok esetleges visszatérésének esélyét firtató fejezetből megtudjuk, hogy Horthy fiainak nincsenek politikai, de még kevésbé »dinasztikus« aspirációi. Az író ugyanitt megállapítja: „Kormányzójában Magyarország nemcsak a kommunista lázadás feletti győzelem jelképét látja, hanem függetlenségének biztosítékát is [...] A »ma« a Kormányzóhoz tartozik. »Ma« a Kormányzó minden tiszteletet megad Habsburgjainak, nekik adva, ami a Habsburgoké [...]” Zárszavai viszont elgondolkodtatnak: „És a holnap? Senki sem próféta a saját hazájában. Hát még egy idegenében?”

1939 őszén, Lengyelország német megszállása után lengyel katonák és civilek tízezrei, egyes történészek szerint több mint százezen, Magyarországra menekültek. Hazánk, bár Németország csatlósának számított, nemcsak táborokat, hanem iskolákat is nyitott számukra, és lehetőséget biztosított kulturális életük megszervezésére.

Menekült volt Stanislaw Vincenz (1888–1971) regényíró, esszéista, művelődéstörténész, filozófus, és műfordító is. A mai Nyugat-Ukrajnából való, Lwówban (Lembergben) és Bécsben járt egyetemre, tanult biológiát, jogot, szláv filológiát, szanszkritot és pszichiátriát. Az I. világháborúban a Monarchia hadseregében szolgált, hazája függetlenségének visszanyerését követően a lengyel fegyveres erők tisztje lett. 1939 szeptemberében Magyarországra szökött, de visszatért családtagjaiért, csakhogy akkor már a Szovjetunió által bekebelezett területre mehetett, így megismerte az ottani börtönöket. Ukrán ismerősei segítségével kiszabadult, és 1940-ben családjával együtt telepedett le nálunk. Tevékenyen részt vett a lengyel menekültek társadalmi és kulturális életében, művei meg is jelentek Budapesten. Fordította költészetünket, Áprily Lajos verseit, akihez barátság fűzte. A már szovjet megszállás alá került Magyarországról 1946-ban Nyugatra ment. Alkotásait hazájában csak a 70-es években kezdték méltatni, illetve kiadni. Ma a legjobb II. világháború utáni lengyel írók között tartják számon, könyvei nálunk a rendszerváltás után jelentek meg.

1956-ban fejezte be a tíz évvel később Londonban, majd 1986-ban Krakkóban illegálisan és 1991-ben legálisan kiadott, *Dialogi z Sowietami 1939-40; 1944-45 c.* művét. A *Beszélge-*

tés a szovjet megszállókkal 1939–40; 1944–45 fordításának (2001) Magyarország 1944–45 c. részéből egyetlen, de sokatmondó gondolatort idézhetünk: „1944. március 19-én érkezett a hír, hogy éjszaka a németek váratlanul, *manu militari* [fegyveres erővel – D. M. I.] elfoglalták Magyarországot. Letartóztatták az »áruló« magyar kormányt, [...] és rögtön honfitársaink ellen fordultak. Véres kezűek voltak és ostobák. Haladéktalanul egybegyűjtötték, majd Auschwitzba küldték a vidéki zsidókat. Egyelőre csak Budapesten mentette meg – legalábbis a fővárosi zsidók többségét – Horthy kormányzó tekintélye, ellenállása és alaposan átgondolt politikai taktikája. Mert vidéken csak a hatalomátvétel után kihirdetett törvényekkel szemben határozottan fellépő személyek, és persze egyes vakmerő figurák mertek zsidókat bújtatni. Közben a németek, ahol csak tudták, a lengyeleket is elkapták. [...]”

Lew Kaltenbergh (1910–1989) költő, prózaíró, irodalomkritikus és műfordító ugyancsak magyarországi menekült volt. Szintén a jelenlegi Ukrajnából származott, Lwówban járt egyetemre, ahol szocialista ifjúsági szervezethez tartozott. Tanult irodalomtörténetet, filozófiát, a művészet és az anyagi kultúra történetét, majd tanársegéd lett. A háború kitörése után katonaként megsebesült és Magyarországra szökött. Aktívan részt vett honfitársainak irodalmi életében, publikált Budapesten. 1943-ban Jugoszláviában a partizán ellenállás összekötője volt. Magyarország ún. felszabadulása után tért vissza hazájába. 1958-ban megjelent *Żołnierz taty Bema*, azaz *Bem apó katonája* c. történelmi regénye. 1964-ben erdélyi népballadák és *Az ember tragédiája* fordításáért megkapta a magyar PEN Club díját, ő szerkesztette az 1973-as lengyel Petőfi-kötetet.

Magyarországi emlékeit 1956 körül öntötte irodalmi formába. Erősen önéletrajzi fogantatású *Dunaj rzeka szeroka*, vagyis *Duna, széles folyó* c. 1957-es elbeszéléskötetében igen kritikusan értékelté társadalmunkat. Alighanem ő ismerte meg a legalaposabban a lengyelekkel kapcsolatba került magyar középosztály életvitelét, mentalitását, politikai nézeteit. Ugyanakkor több helyen említette az „egyszerű” magyarok segítőkészségét, lengyelbarátságát. A nem ritkán ironikusan vagy gúnnyal megfogalmazott részletek egyrészt tájékozottságát, másrészt kriticismusát bizonyítják. Ennek forrása – amint erre Andrzej Sieroszewski is utal – radikális baloldali meggyőződésében keresendő. Nevetségesen anakronisztikusnak vélte pl. a „szárazföldi admirális”, Horthy uralmát, amely alatt az igen népes arisztokrata tábor a gazdasági nehézségek ellenére meglepően jól boldogult.

A magyarországi háborús emlékek erejét tanúsítja, hogy azok több lengyel szerzőben, így Kaltenberghben is még a 60-as, 70-es években sem halványultak el. *Ayana z delty Dunaju*, azaz *Ayana a Duna-deltából* c. 1967-es elbeszéléskötetének négy darabja, köztük a *Legenda Nagykanizsy*, vagyis *Nagykanizsa legendája*, és a *Narzeczona z budzińskiego pasjansu*, azaz *Menyasszony a budai pasziánszból*, magyar témájú. Ezek a művek a korábbiaknál kategorikusabban beszélnek a végső összeomlás előtti helyzetről, a változásokat észrevenni nem tudó vagy nem akaró középosztályról, de a német megszállást követően kemény próbának kitett magyar–lengyel viszonyról is. „Az utolsó előtti tél különleges volt Magyarországon. Végre eljutott a lakosság tudatáig az a tulajdonképpen egyszerű igazság, hogy a hagyományokhoz és az első világháború előtti intézmények és egyenruhák modelljéhez való ragaszkodással együtt a Kormányzó pusztulásba sodorta ezt a monarchiát” – jelenti ki a narrátor, aki a naiv kiugrási kísérletekről iróniával szól.

Kazimierz Koźniewski (1919–2005) regényíró, publicista és irodalomkritikus volt. 1939 őszén hazája német megszállása után tagja lett egy földalatti függetlenségi szervezetnek Ennek felszámolását követően Magyarországon keresztül Franciaországba utazott, beállt az ott szerveződött lengyel hadseregbe, a francia összeomlás után Angliába evakuálták. 1941-ben a londoni emigráns lengyel kormány, mint futárt, hamis papírokkal Budapestre küldte, ahol emiatt letartóztatták, és több mint egy év múlva engedték szaba-

don. 1943-tól Varsóban folytatta addigi munkáját. Az 50-es években újságíró-jelölteket tanított. 1956-ban belépett a Lengyel Egyesült Munkáspártba, ami a lengyel írók körében sem számított ritkaságnak. Az már inkább, hogy a Szolidaritás tömegszervezetet 1981 végén illegálisba kényszerítő katonai diktatúra idején csatlakozott a rossz emlékű Nemzeti Megmentés Hazafias Mozgalomhoz.

Ő a legtöbb olyan, magyar vonatkozásokban bővelkedő, szépirodalmi ambícióval írt visszaemlékezés szerzője, amelyek rámutatnak a nyugati lengyel antifasiszta ellenállás és a magyarországi lengyel menekültek tevékenysége közötti összefüggésekre. Ilyen könyv az 1957-es *Zamknięte kolo. Pamiętnik z lat 1940-1943*, vagyis *Bezárt kör. Emlékirat az 1940–1943-as évekből*. Nyelvünkön 1971 óta olvasható *Száz lóval száz határig (Sto koni do stu brzegów*, 1970) c. politikai bűnügyi regénye, amelyből film is készült (1980). Egyik értékét ellentmondások felfedezése jelenti. A magyar rendőrség lengyeleket keres, házkutatást tart, de olyan lármát csap, hogy a lengyelek meghallják, a rendőröket feletteseik leszidják, és pár óra múlva ismét küldik őket; a magyarok hadat viselnek Hitler oldalán, de meg vannak győződve a biztos vereségről; a kémelhárítás tiszteletben tartja olyan állam útlevelét, amellyel megszakították a diplomáciai kapcsolatokat; a magyar emberek félnek egymástól és egymás háta mögött konspirálnak.

Koźniewski a *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. c.* 1985-ös kötet számára írta *Horthyék* börtönében c. visszaemlékezését. „És így kezdődött sok hónapos raboskodásom ebben a fogházban, ahol Horthy kormányzó hadseregének kémelhárítása a vizsgálati foglyokat őrizte” – jegyzi meg előljáróban. Új börtönbe kerülve így emlékezik: „Nem tudtam a legfontosabbat: a hitleristák követe azt kívánta, hogy adjanak ki néhány lengyelt a birodalomnak, állítólag én is rajta voltam a listán. És Horthy kormányzó állítólag megtagadta a kiadatást. Nem tudom, megtagadta-e vagy sem, de nem adtak ki a Gestapónak, pedig éppen a Gestapo követelésére és javaslatára tartóztattak le.” Majd: „[...] figyelemmel kísérhettük, milyen változások mentek végbe Horthy tengernagy kormányának politikájában: a hitlerista politikából nyugatbarát, de változatlanul antikommunista politikára váltott át.” Tovább is érdemes idézni: „Az 1942 nyarán letartóztatott magyar kommunisták között volt pártjuk titkárságának tagja, Schönherz Zoltán is, akit összel hadbíróság elé állítottak, és halálra ítélték. Horthy nem élt a megkegyelmezés jogával [...]” Tegyük hozzá, Schönherz a Csehszlovák Kommunista Párt tagjaként szervezte a szlovák és a felvidéki magyar ifjúság antifasiszta és kommunista mozgalmát. Az író vallomása ilyen összegzéssel folytatódik: „[...] 1942. december 9-én megkezdtem a normális lengyel menekült életét, vagy inkább létezését a Magyar Királyságban, amelyet Horthy kormányzott, és amely – mindennek ellenére – még mindig valamiféle szabadság szigetkéje volt a gázkamrák, a rabság és a terror hitlerista óceánjában.”

Visszaemlékezései végéhez közeledve viszont ezt írja: „De a legfontosabb, hogy mindezért [a menekültsegélyből a börtönbeli ellátásért – D. M. I.] úgyszólván magam fizettem, mert [...] az a pénz, amelyet Horthy minisztériumai a lengyel menekülteknek kifizettek, nem a magyar állam zsebéből terhelte: az emigráns lengyel állam utalta át Londonból, svájci bankok közvetítésével, a magyar kasszába.” A magyarázó jegyzetekben a kötet szövegét szakmailag ellenőrző Kapronczay Károly így helyesbít: „A szerző summásan ítélik ebben a kérdésben. Egykorú hivatalos okmányokból [...] tudjuk, hogy az állami költségvetés a katonai állományú menekültek részére napi 60 000 P, a civilek részére napi 20 000 P segélyt folyósított. A külföldről érkezett segélyek a tényleges költségeknek csak egy részét fedezték.”

Jan Prokop (1931–) irodalomprofesszor, kritikus, költő, és prózaíró. A 60-as évek második felétől Nyugaton is publikált. Tanított Kanadában és Olaszországban. A 80-as években lengyelországi illegális folyóiratokban is jelentek meg művei. Életútját tekintve

meglepő két mondatának egy-egy része, amelyeket *Piękna Węgierka*, azaz *A szép magyar lány* c. elbeszélésében olvasunk. Narrátora véletlenül vetődik el egy idős férfi villájába, ahol „egzotikus szépségű” nő portréja ötlik a szemébe: az 1939-ben lengyel katonaként Magyarországra menekült házigazda festménye, aki hamis dokumentumokkal rajzot tanított egy pécsi zárdában. Az iskola menedéket nyújtott számára, mert „Horthy rendőrsége szaglászott a gyanús külföldiek után”. A történet magva a tanár és tanítványa szenvedélyes szerelme. A lányról kiderül, hogy azért küldték egyházi iskolába, mert, szigorú neveltetése ellenére, belebolondult egy javakorabeli és a Gestapóval kapcsolatot tartó budapesti operaénekesbe, aki harsány és nevetséges „hazafias versikéket” írt, amelyeket „[...] a Horthy-rezsim hivatalos orgánumban publikált.” Prokop leveléből tudom, hogy fontosnak tartotta ezt az alkotását, mert folyóiratban már korábban közölte, és annak címét adta 1978-as kis elbeszéléskötetének is. A szereplők jellemzéséhez és számos magyar településnév szerepeltetéséhez egy háborús menekült fantáziájára vagy emlékeire volt szükség, aki elmesélte a történetet az írónak.

Utolsóként tárgyalom Marian Jachimowicz (1906–1999) költő, műfordító és esszéista, valamint festő visszaemlékezés-kötetét, mert azt 1983-ban fejezte be és csak 1991-ben jelent meg.

A mai Nyugat-Ukrajnában, tehát a Monarchia területén született, apja szocialista értelmű munkás volt. Szülei halála után bátyja 1917-ben magával vitte Budapestre, ahol nehéz körülmények között állatpreparátornak tanult. 1922-ben tért vissza Lengyelországba. Első verseskötete 1957-ben jelent meg, benne magyarországi élményekből született versekkel. 1956-os forradalmunk élményéből született, *A magyaroknak* c. verse először 1990-ben nyelvünkön, lengyel eredetije (*Wegrom*) csak 1996-ban látott napvilágot. Kassák- és Petőfi-kötetet is kiadott (1967, 1993), valamint fordította József Attilát.

Mój Paryż nad Dunajem, czyli Rozmowy z milczeniem, vagyis *Duna menti Párizsom avagy Beszélgetések a hallgatással* c. terjedelmes visszaemlékezés-kötetében a személyesen átélt fontos események vázlatos leírása vagy – inkább – jelzése is gyakori. Nem tartja történelmi jelentőségűnek a kamaszként megtapasztalt Tanácsköztársaságot, de úgy véli, azt a nemzet nehéz munkából élő többsége őszintén, sőt lelkesen támogatta, mert hazáját védte a szomszéd országok katonaságával szemben. „Most az a »kisebbség« – vagy inkább többség – elnyerte a szabadságot: Szlovákia egyesülve a csehekkel, a szlovének és horvátok Jugoszláviával, de Románia elnyelte Erdélyt és a Bánát nagyobb részét – körülbelül kétfélmillió magyarral... Sőt, még Ausztria is úgy gondolta, hogy még valamit elszakíthat Magyarországtól. A »fehérek« magyar hadseregét viszont Nagybányai Horthy Miklós tengernagy vezette a fővárosba... Így hát mindenfelől ellenségek indultak a magyarok ellen, akik a természetükkel és hazafiságukkal egyező teljes dühvel védekeztek.”

A Wizyta u Regenta, azaz *Látogatás a kormányzónál* c. fejezetben így ír: „Klienseink közé került [...] egy igen magas állású, ráadásul magasan – mert magában a Királyi Várban – lakó személy... Maga Nagybányai Horthy Miklós! [...] A Magyar Királyság Kormányzója 1920-tól. Ő, Horthy tengernagy döntötte meg 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaságot – miután fehér lovon bevonult Budapestre (legalábbis így ábrázolták). Sajnos, nemcsak saját magyar csapatai, hanem mindenekelőtt Magyarország szomszédjainak követelőző csapatai kíséretében... Főleg a románokéiban... Magyar arisztokrata, szoborszerű arccal, göggel eltelve. Mindig a tengernagyi egyenruhában nézhettük, amelyet a magyar-osztrák együttélés idején viselt – annak ellenére, hogy abban a pillanatban, amelyben a hatalmat átvette, Magyarország már elvesztette Fiumét, az adriai tengerparttal együtt, és szárazföldi állammá vált. Régi területének egynegyedén...”

A Horthy által elejtett muflont a későbbi lengyel költő közreműködésével preparálták, és gazdájuk sógorával vitték el a kormányzónak. Kenyéradójuk sógora a bolsevikok fog-

ságából kommunistaként, azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy a forradalom minden jót meghoz az embereknek, ő, a tizenhat éves lengyel fiú pedig ateistának, haladónak nevelődött – folytatja, hozzátéve, hogy mindez egyáltalán nem zavarta őket abban, hogy a pillanat szülte keneteljes arccal vigyék a Várba a trófeát, amelynek Horthy láthatóan megörült. Szellemes a jelenet befejezése is: „Kimentem a budai Várból... ahogy nem is olyan régen elhagyta azt Magyarország utolsó királya – akit alattvalói elutasítottak –, de én sokkal jobb kedvvel mentem ki, mint ő, V. [helyesen IV. – D. M. I.] Károly.”

Visszaemlékezéseinek *Odjazd w historię*, vagyis *Indulás a történelembe* c. utolsó fejezetében Lengyelországba való hazatéréséről ír: „Ki emlékszik ma Nagybányai Horthy Miklósrá, Magyarország kormányzójára, aki éppen ezt a tehervonatot indította el – mint a zsidók első transzportjainak egyikét Oświęcim [Auschwitz – D. M. I.] felé, – bár ezt, természetesen nem látta előre – amellyel az 1922-es év decemberében Lengyelországba utaztunk. Mi, vagyis négy lengyel, akiket a Magyarországból elűzött zsidók százai vendégszeretően fogadtak. [...] Akkor Hitler még senki sem volt... Nem létezett olyanok számára, mint Horthy kormányzó, aki később zsámolyává vált annak az osztrák–magyar hadseregből való tizedesnek, aki átváltozott vagy »átátkozódott« a Harmadik Birodalom kancellárjává... Horthy, mint zsámoly, mint Hitler diadalmas lépcsőinek egyik foka – Európában! És ez a Horthy – a gőgös arisztokrata – nem sejtette, hogy már 1922-ben elindította a zsidók első transzportját – Oświęcimbe.”

A tárgyalt szövegek szerzőinek többsége a rendszerváltozás óta az irodalomban jártas lengyelek számára fontos alkotónak mondható. Ha írott formában már létezne lengyel nemzeti irodalmi kánon, legalábbis tág értelemben vett ilyen kánon, annak részei lennének. Alapjának a bevezetőben említett, „rég”i, ötkötetes és a XX. századi írók kétkötetes lexikonát tekintem. Magam ide sorolom az emigrációja miatt feledésre ítélt Wrzost és az elsősorban irodalomkutató Prokopot is, akiről szóló információk címszókként szerepelnek az 1918 után kibontakozott alkotók szintén 1990 utáni lexikonában. Tehát csak az ismeretlen Osińska maradt ki.

Ismertetet műveik többsége a *non-fiction*, a tényirodalom kategóriájába tartozik, hiszen nem kitalált szereplőket vonultatnak fel, nem képzeletbeli helyszínen és nem fantáziából fogant történeteket mesélnek el, hanem a megtapasztalt valóságból veszik tárgyukat, hőseiket és színhelyeiket. Műfaját tekintve ilyen a riport (Kossak, Wrzos), a visszaemlékezés (Vincenz, Koźniewski, Jachimowicz) és az esszé (Zdziechowski). A fikciós irodalomhoz két szerző (Kaltenbergh és Prokop) textusai sorolhatók. Egy elképzelt szűkebb kánonhoz viszont csak Vincenz és talán Kossak művei tartoznak. Mind ők, mind Prokop kivételével a többiek hosszabb időt töltöttek hazánkban, tehát a magyarság iránti érdeklődésük nem nevezhető véletlennek.

Kilenc szerző közül Horthy politikájáról kedvezőtlen képet Kaltenbergh, Prokop, Jachimowicz és Koźniewski festett vagy vázolt, de ez utóbbi pozitívumokat is említett. Négyük megnyilatkozásai a „létező szocializmus” idején születtek.

A *Magyarország rövid története* c. munka 1992-ben jelent meg. Benne tucatnyinál több helyen van szó Horthyról, de arról egyszer sem, hogy a kormányzó a fasizmus híve lett volna. A *háború előtt* c. fejezetben ez olvasható: „A németektől való függetlenedést szolgálta az is, hogy 1938 februárjában Horthy Lengyelországba utazott egy »horizontális tengely« – Varsó–Budapest–Belgrád–Róma – létrehozása érdekében.” Majd: 1944. (D. M. I.) „Április 16–17-én komor hangulatú tárgyalások folytak Horthy és Hitler között Klessheimben. Hitler Kállay azonnali leváltását, a zsidókérdés radikális megoldását és a háborús erőfeszítések fokozását követelte. Horthy elutasította követelését, s kettejük viszonya egyre feszültebbé lett.” Később: „A normandiai partraszállás után a németek

szorult katonai helyzetében bízva Horthy leállította a deportálást. Döntéséhez hozzájárult, hogy két, a haláltáborból megszökött szemtanú feltárta a deportáltak valódi sorsát. Remény volt arra, hogy legalább a budapesti zsidóság elkerülheti a pusztulást. [...] A deportálások leállításával egy időben felvetődött a háborúból való kilépés gondolata. Horthy első kísérlete nem sikerült.” Végül: „Horthy október 15-i hadparancsának mind az 1., mind a 2. hadsereg parancsnokai eleget akartak tenni. Dálnoki Miklós Béla, az 1. hadsereg parancsnoka mintegy 20 000 emberrel átállt a Vörös Hadsereghez és parancsot adott a németek elleni harcra. A szovjet fél azonban nem a fegyverszüneti megállapodás szerint járt el: az egységeket nem vetette be, hanem lefegyverezte. A 2. hadsereg parancsnoka nem tudta végrehajtani átállási tervét. Veres Lajos vezérezredest a németek nyilas tisztek segítségével elfogták.”

A magyarság iránt biztosan nem elfogult angol Norman Davies 1994-es művének először 2001-ben kiadott, *Európa története* c. fordításából is tanulságos idézni a kormányzóról szóló egyetlen részletet: „A románok kihasználták a zűrzavart: a román hadsereg augusztusban megszállta Budapestet, és végül ők döntötték meg a Tanácsköztársaságot. A vörösök rémuralmát most fehérterror követte. Kun Béla hívein, különösen a kommunistákon és a zsidókon válogatás nélkül álltak bosszút. 1920-ban Horthyt kormányzóvá választották, és ő 24 éven át tartó diktatúrát épített ki. Az egykori uralkodó, IV. Károly két kísérletet is tett, hogy visszaszerezze trónját, de kudarcot vallott, mint ahogy a parlament is, hogy megszabaduljon a katonai ellenőrzéstől. Noha a »fasiszta« címke akkoriban még nem volt használatos, és talán nem is illik teljesen a magyar rendszerre, Horthy admirális néha »Európa 1. fasisztájának« számít. Az azonban nem utoljára fordult elő, hogy egy szélsőséges kommunista puccs heves antikommunista reakciót váltott ki.”

E tanulmány elkészülte után jutott szerzőjének eszébe egy, a világháború előtti lengyel vers, valamint öt író nyolc, 1956 után kiadott műve, amelyek Horthy vezető politikusainak nézeteiről, a háború alatt nálunk menedéket találó lengyelekről vagy a zsidóüldözésről is szólnak. Történészek sokat tárgyaltak a lengyelek és köztük a zsidók mentésének tényéről. Így végül megállapítható, hogy több szépirodalmi alkotásra kell gondolnunk, mint ahány tényirodalmi műre. De az előbbieket elemzése már egy másik tanulmány témája lehet még akkor is, ha nagy részük egyaránt támaszkodik a fikcióra és dokumentumokra.

A tárgyalt lengyel írók többsége nem tartotta a kormányzót a fasizmus hívének. A történelem iránt érdeklődőknek talán érdemes az irodalomból is tanulni, ahogyan az irodalom kedvelői is okulhatnak a történelemből.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Akadémiai kislexikon.* Főszerk. Beck Mihály, Peschka Vilmos. 1. k. Bp., 1989. 783. o.
Cambridge enciklopédia. Szerk. David Crystal. Bp., 1992. 607. o.
 D. Molnár István: *A magyarság a modern lengyel irodalomban 1919–1989.* Debrecen, 1995.
Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do MłodejPolski. 5. k. Varsó, 2004.
Literatura polska XX wieku. Főszerk.: Ewa Zuberbier. 1-2. k. Varsó, 2000.
Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Szerk. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałagan. 3., 4., 6., 8., 9., 10. k. Varsó, 1994, 1996, 1999, 2003, 2004, 2007.
 Nagy Zsombor: *Marian Zdziechowski kultúrdiplomáciája.* In: *Polono-Hungarica 7.* Főszerk. Bańcerowski Janusz. Bp., 1995. 374–382. o.
 Karol Biernacki: *Marian Zdziechowski, a szegedi egyetem díszdoktora.* „Limes”, 2007/1. 99–105. o.
 Balogh Magdolna: *Kiútalan utakon.* Bp., 1993. 26–27. o.
 Marian Zdziechowski: *Węgry i dookola Węgier.* Varsó, 2001. Az idézetek helye: 31., 40–41., 107., 208–209. o.

Kovács Endre: *Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között*. Bp., 1971.

Tischler Csilla, Tischler János: *Magyarok és lengyelek a XX. század történelmi fordulópontjain, 1918–1981 – egy barátság szemszögéből* 1. rész. „Kortárs Online”, 2007. december, 4. o.

Zofia Kossak: *Szukajcie przyjaciól. Na zlocie skautów całego świata w Gödöllő*. Varsó, 1936. Az idézetek helye: 131., 53., 36. o.

Janina Osińska: *Na Jamboree*. Varsó, 1934. Az idézet helye: 25–26. o.

Konrad Wrzos: *Wulkany Europy. Austria – Węgry – Balkany*. Varsó, 1936. Az idézetek helye: 73., 61., 65., 66., 71., 91., 92. o.

Stanisław Vincenz: *Beszélgetés a szovjet megszállókkal 1939–40; 1944–45*. Miskolc, 2001. Az idézet helye: 189. o.

Andrzej Sieroszewski: *Lengyelek Magyarországon „Nagyvilág”*, 1959/7. 1081–1082. o.

Lew Kaltenbergh: *Ayana z dęty Dunaju*. Varsó, 1967. Az idézet helye: 167. o.

Kazimierz Koźniewski: *Horthyék börtönében*. In: *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Vál. Jerzy Robert Nowak, Tadeusz Olszański. Bp., 1985. Az idézetek helye: 220., 226., 234., 235., 241., 242., 624., 625. o.

Jan Prokop: *Piękna Węgierka*. Varsó, 1978. Az idézetek helye: 108., 120. o. Előszőr: „Literatura” 1977/21.

Marian Jachimowicz: *A magyaroknak*. „Magyar Napló”, 1990/43. 3. o.

Uő: *Mój Paryż nad Dunajem, czyli Rozmowy z milczeniem*. Wrocław, 1991. Az idézetek helye: 158–159., 245., 246., 353–354. o.

Bertényi Iván, Gyapay Gábor: *Magyarország rövid története*. Bp., 1992. Az idézetek helye: 541., 556., 558–559., 561. o.

Norman Davies: *Európa története*. 2. kiadás. Bp., 2002. Az idézet helye: 873. o.

